

Jan Czechowski*

Małopolska Uczelnia Państwowa im. rtm. W. Pileckiego w Oświęcimiu

 <https://orcid.org/0000-0001-8449-8931>e-mail: j.czechowski@onet.pl

Alternatywne nauczanie we współczesnym modelu edukacji

https://doi.org/10.25312/2083-2923.23_01jcz

Streszczenie: W progresywnym modelu nauczania przedmiotowe treści są zintegrowane, a nauczyciel towarzyszy aktywnym uczniom, którzy poprzez doświadczenie poznają świat i siebie. Uczniowie uczą się także organizować swój proces zdobywania wiedzy i umiejętności, a zmotywowani wewnętrznie poszukują samodzielnie interesujących technik uczenia się. W alternatywnym nauczaniu nacisk kładzie się na współpracę i eksperymenty prowadzone także poza szkołą. Alternatywność nauczania opiera się między innymi na osobie nauczyciela, którego zadaniem jest stworzenie dziecku optymalnie wielu bezpiecznych i zróżnicowanych okazji do stawiania się inicjatorem, uczestnikiem, sprawcą działań (samodzielnie i we współpracy z innymi), doświadczania przyjemności z podejmowanego działania, radzenia sobie z porażkami, a także czerpania satysfakcji z własnych działań, tak w świecie realnym, jak fantazji i zabawy. Dzięki takim doświadczeniom dziecko ma nauczyć się wrażliwości na własne potrzeby, gotowości do stawiania sobie celów i odwagi w ich realizacji.

Słowa kluczowe: edukacja alternatywna, odmienne nauczanie, postawa twórcza

Wprowadzenie

W edukacji obecne są rozwiązania alternatywne, które zyskują wciąż nowych zwolenników. Nauczycielska kreatywność i twórczość jest dynamicznie rozwijającym się fenomenem. Nie należy jednak zapominać i przemilczać krytycznych uwag na temat

* Jan Czechowski – doktor nauk społecznych (Uniwersytet Jagielloński, 2006). Adiunkt w Małopolskiej Uczelni Państwowej im. rtm. W. Pileckiego w Oświęcimiu. Wykładowca w Wyższej Szkole Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu – Wydział Studiów Społecznych w Gliwicach oraz w Jaworznie. Wykładowca Tarnowskiej Szkoły Wyższej. Autor 63 prac (monografie, prace zbiorowe, artykuły w czasopismach recenzowanych).

systemu edukacji w ogóle. Wśród ujemnych stron podkreśla się choćby skostniałość szkoły w Polsce, niedoskonałą opiekę psychologów i pedagogów, specjalistów, wzrost teoretycznej wiedzy nad działaniami w terenie czy niesprawiedliwe traktowanie ucznia. Alternatywny model nauczania przedstawia się na tle edukacji jako otwarty na kreatywność, postęp, samodzielność i aktywność ucznia. Ma on pobudzać zainteresowania uczących się i aktywizować do pracy intelektualnej, jak i praktycznej. Przewodnią ideą alternatywnej pracy z uczniami jest zapewnienie kontaktu z tym, co znajduje się najbliższym otoczeniu, tj. przyrodą, ludźmi, kulturą. Nauka ma przebiegać zarówno w obrębie szkoły, jak i poza nią. Dzieci, młodzież, tudzież dorośli pracują nie tylko indywidualnie, ale i w grupach z nauczycielami i gośćmi zapraszonymi na zajęcia. W interesujący sposób wypowiada się na temat nauczania alternatywnego Bogusław Śliwerski. Píše on: „Każdy z nurtów edukacji alternatywnej stanowi określoną opozycję w stosunku do istniejących rozwiązań, tworzy własny system krytyki, a łącząc się z innymi, tworzy zarys i kształt alternatywnych idei czy praktyk pedagogicznych. [...] Niezwykłą siłą alternatyw edukacyjnych jest ich nieskończoność, nieograniczoność i permanencja. Nie ma jednej edukacji alternatywnej wobec jakiegokolwiek jednej edukacji tradycyjnej, konwencjonalnej. Zawsze będą pojawiać się pedagodzy czy grupowe inicjatywy, których celem będzie dopominanie się o inne rozwiązania, inne treści, formy, prawa czy metody ich realizowania w praktyce wychowawczej i światowej”¹.

Autor przypomina zatem o pewnej zależności, gdzie zastane metody prowadzenia zajęć i oceniania uczniów, współpraca z rodzicami i organizacja życia szkolnego spotyka się z krytycznym osądem i jednocześnie propozycją wprowadzenia do stanu oświaty potrzebnych modyfikacji. Aktywni nauczyciele znają potrzeby środowiska i możliwości budżetowe danej szkoły. Orientują się także oni w kwestii zaangażowania rodziców dzieci w sprawy szkolne. Badają również poziom refleksji i postępu w nauce samych uczniów. Wiedza ta sprzyja wprowadzaniu twórczych pomysłów w obszarze metod nauczania, planowania procesu dydaktycznego i wzbogacania treści nauczania o nowe elementy. Alternatywność podejścia nauczycieli do uczniów w szkole może okazać się rozwiązaniem gwarantującym podniesienie jakości kształcenia i atmosferę życzliwości i współpracy. Potrzeba jednak chęci i pracy na tym polu nie tylko nauczycieli, ale także władz szkolnych, metodyków nauczania, rodziców i kuratorów.

Szkoły alternatywne

Łączenie działań wychowawczych z rozwojem psychofizycznym jednostki – czyli interaktywnej jedności jednostki i otoczenia społecznego – dało asumpt do zreorganizowania szkolnej edukacji. Wraz z ideą pąjdocentryzmu powiązanie wychowania z rozwojem ucznia stało się znakiem firmowym szkół *nowego wychowania*. Szkoły

¹ B. Śliwerski, *O nowym modelu szkoły alternatywnej*, 2011, http://cms2.wsp.crowley.pl/_les/Boguslaw%20Sliwerski%20Nowa%20szkola%20alternatywna [dostęp: 8.12.2022], s. 6, 9, 10.

alternatywne powstawały na uboczu, na marginesie głównego nurtu szkół i w jawnej do niego opozycji:

- w znaczeniu odmienności stosowanych form organizacyjnych,
- odmienności metod i wykorzystywanych środków dydaktycznych,
- odmienności funkcji społecznych,
- odmienności celów,
- odmienności podejścia do dziecka jako osoby uczącej się.

Spośród najbardziej znanych modeli edukacji alternatywnej można wymienić między innymi szkoły związane z nazwiskami takich twórców, jak: Maria Montessori, Célestine Freinet, Helena Parkhurst, Peter Petersen, Rudolf Steiner, Alexander S. Neil. Wielu autorów akcentuje szersze konotacje alternatywności w edukacji. Należy pamiętać, iż nie można alternatywy w edukacji zredukować jedynie do kategorii holistycznie ujmowanych systemów pedagogicznych funkcjonujących w szkołach autorskich, ale powinna obejmować także częściowe lub niepełne ujęcia alternatywne, które dotyczą tylko pojedynczych składników procesu edukacji. Zgodnie z postępowym modelem edukacji:

- uczeń jest bardziej aktywny,
- nauczyciel zajmuje bardziej miejsce obserwatora niż eksperta,
- uczniowie mogą negocjować kierunek uczenia się,
- niski poziom interakcji między nauczycielem a uczniem,
- nauczyciel traci częściowo odpowiedzialność za proces uczenia,
- uczeń ma więcej możliwości w kierowaniu tym procesem.

Znając naturę dzieci, można z łatwością dostrzec ich skłonność do tworzenia. W celu jej pielęgnowania powinniśmy jako wychowawcy i dorośli wycofywać się z działań dziecka. Oczywiście ze swojej strony małemu twórcy potrzeba zapewnić właściwą atmosferę, warunki zabawy i pracy oraz dać mu odpowiednie narzędzia. Najważniejsze w tak rozumianym procesie dydaktycznym jest nie rozpraszenie ucznia w jego działaniach, a delikatne towarzyszenie mu i pomaganie w samodzielnym wypełnieniu przez niego zadania. Im dziecko młodsze, tym jego twórczość wydaje się bardziej sprzężona z własnym doświadczeniem i eksplorowaniem rzeczywistości tak, jak to obserwujemy w postępowaniu badawczym. W nauczaniu, gdzie kładzie się nacisk na kreatywność i odmienność podejścia do ucznia, bardzo ważnym czynnikiem jest też inteligencja traktowana tu jako zdolność innowacyjnego rozwiązywania problemów. Może ona przybierać formę myślenia konwergencyjnego (postawa odtwórcza) lub dywergencyjnego (postawa twórcza). Wychowawca zaś ma dostarczać dziecku schematy i wiadomości, wyznaczając tym samym zadania otwarte do rozwiązania. Jeśli chodzi o ekspresję uczniów w ramach nauczania alternatywnego, to dziecko ma nie tyle „odgrywać” role i posługiwać się rekwizytami w zabawach parateatralnych, co bardziej spontanicznie wyrażać siebie.

Należy także umożliwić dziecku tworzenie muzyki za pomocą instrumentów i improwizacji ruchowej (C. Orff, Z. Kodaly, J. Dalcroze, E.E. Gordon). Wyrażanie się

dziecka w formach plastycznych wymaga natomiast wyjścia poza zadania zamknięte, gdzie dominuje zastosowanie schematu i algorytmu. Można w tym miejscu postawić pytanie dotyczące sposobu pracy z dzieckiem załęczonym. Lęk bowiem jest jednym z najczęstszych współcześnie objawów trudności emocjonalnych. Wskazana byłaby w takich okolicznościach psychoedukacja, zapewniająca dziecku zrozumienie natury lęku, kontrola objawów somatycznych, na przykład poprzez trening relaksacyjny, metody behawioralne, np. stopniowa ekspozycja na sytuacje, których nadmiernie obawia się dziecko, poznawcza restrukturyzacja przez identyfikowanie i weryfikowanie myśli wywołujących lęk, uczenie technik rozwiązywania problemów czy zapobieganie nawrotom poprzez sprawdzanie i utrwalanie osiągnięć dziecka.

Nie tylko lęk hamuje w uczniach kreatywność, ale także zbyt ni perfekcjonizm, przywiązywanie wagi do szczegółów, co powoduje zmęczenie i zniechęca do dalszej pracy. Krytykowanie, ocenianie i zawstydzanie rodzi napięcie emocjonalne, które utrudnia swobodne i nieszablonowe myślenie. Z kolei częste chwalenie dziecka, nagradzanie, zachwywanie się efektem przyczynia się do tego, iż dziecko koncentruje się na zdobywaniu aprobaty ze strony dorosłego i w konsekwencji wybiera bezpieczne sytuacje, najprostsze rozwiązania, ogranicza swoją kreatywność i zaangażowanie. Czas spędzony na kontakcie z mediami również hamuje ekspresję dziecka, które spędzając wiele czasu przed telewizorem czy tabletem, wyłącza samodzielne myślenie – jego mózg przestawia się na tryb bierny i odtwórczy.

Warto w tym miejscu podkreślić zaangażowanie nauczycieli, ich twórcze i niejednokrotnie nowatorskie podejście pedagogiczne. Sumienne wypełnianie przez nauczycieli obowiązków wychowawczych oraz dodatkowo podejmowana przez nich praca na rzecz podniesienia jakości kształcenia i pobudzenia różnorodnych pasji wśród uczniów pozytywnie nastroja i cieszy. R. Nowakowska-Siuta słusznie odnosi się do alternatywnych działań nauczycielskich i koniecznego ich upowszechniania w oświacie, stwierdzając: „Tajemnica niezmienności dążeń reformatorskich, w tym również tych, związanych z ruchem alternatywnej edukacji, tkwi [...] nie tylko w ideologii pedagogicznego indywidualizmu, neoromantyzmu lub pedagogiki oporu, ale z coraz silniej odczuwanej przez szeroko pojmowanych wychowawców potrzeby odstąpienia od odczłowieczających struktur i praktyk edukacyjnych na korzyść rzeczywistej, a nie tylko deklarowanej humanizacji procesu kształcenia i wychowania. Stąd też najprawdopodobniej tak szerokie zainteresowanie, tak wielu pedagogów, problematyką wielości dróg wiodących do edukacyjnego i wychowawczego powodzenia”².

Najważniejsze cechy współczesnej szkoły trafnie ujęła M. Żytko, wskazując na edukację szkolną mającą znamiona nowoczesnej, przyjaznej uczniowi i rodzicom instytucji: „Szkoła przyszłości powinna być nastawiona na współpracę, wychowanie, przygotowanie do życia, a nie tylko zdawanie egzaminów i osiągnięcie wysokich wyników

² R. Nowakowska-Siuta, *Recenzja: Zbyszko Melosik, Bogusław Śliwerski (red. naukowa). Edukacja alternatywna w XXI wieku, Kraków 2010, ss. 646, „Ruch Pedagogiczny” 2011, nr 3–4.*

w rankingach. Rola dzisiejszej szkoły w zdobywaniu wiedzy radykalnie się zmniejsza, uczniowie opanowują w niej ok. 30 proc. wiedzy, większość zaś zdobywają poza nią, z rodzicami, na zajęciach dodatkowych. Znaczenia szkoły nie można zredukować do produkowania edukacyjnej, a może egzaminacyjnej wartości dodanej [...]. Szkoła powinna być niehierarchiczna, demokratyczna, a także bezpieczna i przyjazna”³.

A zatem trzeba wciąż rozwijać warsztat dydaktyczny – na poziomie badawczym, teoretycznym i praktycznym. Szkoła, podobnie jak i inne dziedziny życia społecznego, nie może pozostawać w miejscu, bez zmian na lepsze. Obserwowane w szkole zagrożenia i niebezpieczeństwa dla rozwoju dziecka powinny stawać się punktem wyjścia do wprowadzania koniecznych przemian i przeobrażeń we współczesnej edukacji.

Alternatywny model nauczania

W edukacji realizowanej na poziomie szkoły należy pamiętać, iż nie jest koniecznym przebudowanie całościowe podejścia do ucznia i organizacji szkolnictwa. Wystarczy pewną część procesu dydaktycznego zmodyfikować, dostosowując do potrzeb i zainteresowań lub też możliwości dziecka. Wymaga to oczywiście umiejętności diagnostycznych ze strony nauczyciela i większego, tj. bardziej ambitnego, podejścia do kwestii wychowawczych, aniżeli obserwuje się to na szeroką skalę w szkołach. Interesującą na ten temat pisze Cz. Kupisiewicz, stwierdzając: „Alternatywność w edukacji ma konotacje szersze i nie może być zredukowana wyłącznie do kategorii całościowych systemów pedagogicznych funkcjonujących w szkołach autorskich, lecz powinna obejmować także częściowe lub niepełne ujęcia alternatywne, które dotyczą tylko pojedynczych składników procesu edukacji”⁴.

Dla przykładu zaakcentować można, iż w progresywnym modelu nauczania przedmiotowe treści są zintegrowane, a nauczyciel towarzyszy aktywnym uczniom, którzy poprzez doświadczenie poznają świat i siebie. Uczniowie uczą się także organizować swój proces zdobywania wiedzy i umiejętności, a zmotywowani wewnętrznie poszukują samodzielnie interesujących technik uczenia się. W alternatywnym nauczaniu nacisk kładzie się na współpracę i eksperymenty prowadzone także poza szkołą. Można stwierdzić, iż nauczyciel część swojej odpowiedzialności za uczniów pozostawia samym uczniom, którzy mają więcej swobody w kierowaniu procesem edukacyjnym. Znamienne słowa wypowiedział Celestyn Freinet: „Dziecko w swojej ogromnej potrzebie zdobywania świata wyraża dostępnymi mu środkami swoje oryginalne reakcje na problemy, jakie stawia mu życie. Czyni to ze wzruszającą nas

³ Koniec tradycyjnej szkoły – Unschooling po polsku, http://weekend.gazeta.pl/weekend/1,152121,17770791,Koniec_tradycyjnej_szkoły_Unschooling_po_polsku.html [dostęp: 8.12.2022].

⁴ Zob. E. Zamojska, *Alternatywność i innowacyjność w edukacji współczesnej – na przykładzie Czech*, „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja” 2012, nr 1, s. 105.

wirtuozerią i świeżością”⁵. W podobnym tonie wypowiedział się Janusz Korczak, stwierdzając: „Jeśli umiecie diagnozować radość dziecka i jej natężenie, musicie dostrzec, że największą jest radość pokonanej trudności, osiągniętego celu, odkrytej tajemnicy. Radość triumfu i szczęście samodzielności, opanowania, władania”⁶.

W podmiotowo-humanistycznej perspektywie dziecko w sposób naturalny jest twórcą, a jego aktywność należy do sfery rozwoju i jest całkowicie zwrócona w kierunku budowania siebie. Twórczość dziecka można sprowadzić do wytworów, odkryć i nowych zachowań, oczywiście cennych i pożytecznych głównie dla niego samego. Sama twórczość, choć nie posiada znamion wielkości, sprawia dzieciom przyjemność i satysfakcję oraz jest źródłem zadowolenia. Towarzyszy ona zabawie, wzbogaca ją i wnosi do działań grupy coś nowego i oryginalnego⁷.

Aktywność dziecka – stymulowana często od wewnątrz – jest wynikiem różnego rodzaju potrzeb, które wytwarzają się spontanicznie jako chęć do działania. Aktywność ta związana jest z instynktami dziecka, na przykład z naturalną ciekawością, która popycha je do działania, czy z potrzebą, która stymuluje go do rozwiązania problemu lub stworzenia czegoś, co pozwoli zaspokoić odczuwaną potrzebę. Wśród czynników wewnętrznych odnajdujemy zaś przeszkody, jakie dziecko musi pokonać, uruchamiając tzw. aktywność kierowaną. Środowisko i wychowanie także wpływa znacząco na aktywność dzieci objętych alternatywną formą uczenia się. Istotny jest tu cel, któremu przyporządkowany zostaje przebieg działań uczących się dzieci. Im bardziej powód działania jest ważny i ciekawy, tym mocniejszą wyzwała motywację i zainteresowanie. Dzieci uczą się podczas własnej aktywności i wiedzę oraz umiejętności zdobywają w sposób trwały, efektywny i przyjemny.

Bardzo ważnym czynnikiem alternatywnego procesu edukacyjnego są zadania stawiane przez otoczenie zewnętrzne, które uczeń uznaje za swoje, a które pozwalają zaspokajać jego określone potrzeby. Istota twórczości zawiera się w wytwarzaniu czegoś nowego i wartościowego z punktu widzenia twórcy. W przypadku twórczej aktywności dziecka chodzi nie tylko o wytwory, lecz głównie o zachowania nowe i cenne dla niego samego. Dziecko, kiedy widzi efekty własnej aktywności, jest bardziej zmotywowane do jej powtarzania, szczególnie gdy aktywność była motywowana wewnętrznie. Postawa twórcza jest między innymi zależna od otoczenia zewnętrznego, a więc również aktywności pedagogicznych. Jeśli zamierzamy kreować wśród uczniów postawę twórczą, to koniecznym jest organizowanie okoliczności, które je wyzwalają. Rolą nauczyciela jest, by stworzyć otoczenie, w którym dziecko często i regularnie stymulowane jest do działania, gdyż bez działania ze strony pedagoga takich impulsów może być za mało lub mogą być łatwo przeoczone. Pamiętać należy, iż ak-

⁵ H. Sementowicz, *Freinet w Polsce*, WSiP, Warszawa 1998.

⁶ J. Korczak, *Jak kochać dziecko. Prawo dziecka do szacunku*, Instytut Książki, Warszawa 2012, s. 44.

⁷ Zob. K.J. Szmidt, *Pedagogika twórczości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2007, s. 65.

tywność własna może mieć charakter twórczy lub odtwórczy. Nie jest jednak możliwe pełne rozdzielanie tych typów twórczości i aktywności. Działalność odtwórcza opiera się bowiem na przetwarzaniu, reprodukowaniu czy naśladowaniu, a poprzez nią dziecko wykonuje zadania w już poznany sobie sposób, nie osiągając jednak żadnych nowych wyników. Obydwie te metody są dla dziecka ważne i konieczne. Metoda odtwórcza pozwala na udoskonalenie już posiadanych umiejętności i jest swoistą podstawą dla działań twórczych dziecka – kreatywne rozwijanie zdobytych umiejętności jest łatwiejsze, gdy w pełni się je kontroluje i rozumie.

„Alternatywność edukacyjna może być pojmowana jako rodzaj konstruktywnej krytyki. Jest bowiem ekspresją niezgody na określony typ działań edukacyjnych z jednoczesną propozycją stosowania w ich obrębie innych rozwiązań”⁸ – w tych słowach A. Nalaskowski wyraził pogląd dotyczący pewnej zależności, mianowicie dotyczy ona braku pełnej zgody na stan oświaty, programów kształcenia, metod nauczania, organizacji szkolnictwa. Alternatywność nauczania jest propozycją rozwiązania pewnych błędów popełnianych na linii szkoła–dziecko i wyrazem krytyki pod adresem współczesnej szkoły. Zaangażowanie we wprowadzanie pozytywnych zmian jest zjawiskiem aprobowanym społecznie i zawsze rodzi nadzieję na poprawę stanu szkolnictwa.

Postawa twórcza ucznia – elementem wychowania alternatywnego

Na początku niniejszego podrozdziału przypomnijmy znaczenie pojęcia szkoły alternatywnej, w której dziecko ma największą szansę na uruchamianie zachowań i działań kreatywnych. Wśród wielu definicji tegoż terminu jedna z nich pojęcie to traktuje następująco: „Szkoła alternatywna to rodzaj placówki oświatowej, zorganizowanej według odmiennych projektów edukacyjnych, stanowiących alternatywę wobec koncepcji realizowanych w szkołach prowadzonych przez organy administracji państwowej bądź gminnej; do szkół alternatywnych zalicza się m.in. wolne szkoły typu Waldorff, szkoły odwołujące się do systemu pedagogicznego M. Montessori czy C. Freineta, a także część szkół prowadzonych przez stowarzyszenia społeczne bądź religijne”⁹. A zatem jest w przytoczonej definicji mowa o swoistej odmienności kształcenia i różnicach między edukacją alternatywną a tradycyjną.

Inne podejście do zagadnienia edukacji alternatywnej odnajdujemy w słowniku oksfordzkim: „Alternatywna edukacja jest ważnym współczesnym ruchem opartym na wyborze dokonywanym przez uczniów, rodziców i nauczycieli. Przed 1970 rokiem interesowało się tym ruchem niewiele szkół publicznych, a i teoria nie poświęcała mu większej uwagi. Ten stan rzeczy zmienił się zasadniczo w następnych dekadach: w roku 1980 około 80% ogółu tych szkół korzystało już w różnym zakresie

⁸ A. Nalaskowski, *Obsesja alternatyw?*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 2001, nr 4, s. 73.

⁹ B. Milerski, B. Śliwerski, *Leksykon PWN „Pedagogika”*, Warszawa 2000, s. 13.

z rozwiązań alternatywnych, dotyczących głównie treści oraz metod nauczania, i ten wskaźnik nadal rośnie¹⁰. W tak przedstawionym rozumieniu pojęcia edukacji alternatywnej wyraźnie widać tendencję wzrostową, jeśli chodzi o zainteresowanie metodami nauczania różnymi od tych spotykanych w tradycyjnych szkołach.

Kiedy dziecko pragnie rozwiązać nowe problemy znanymi sposobami, a więc odtwórczymi formami działania, nie zawsze może osiągnąć upragniony cel. Aktywność twórcza efektywniej niż odtwórcza może rozwinąć osobowość młodego człowieka. Dzieci bowiem posiadają relatywnie dużą zdolność do działań twórczych. Jest to ich naturalna, instynktowna właściwość, aby działać samodzielnie, często poprzez metodę prób i błędów. Aby przekształcić aktywność odtwórczą w twórczą i odkrywczą należy w warunkach wolności i bezpieczeństwa, podawać uczniom problemy otwarte związane z ich potrzebami, a posiadające jednocześnie związek z programem edukacji.

W nauczaniu alternatywnym liczy się wyzwolenie w uczniach automotywacji, auto-satisfakcji, autorealizacji oraz uczenie ich odpowiedzialności za samodzielne tworzenie lub podejmowane działania odkrywcze¹¹. Zgodnie z teorią Roberta Glotona i Claude'a Clero stwierdzić można, że istota twórcza jako dyspozycja do tworzenia pojawia się w stanie potencjalnym u wszystkich ludzi i w dowolnym wieku. Jest ona jednak uzależniona od środowiska społeczno-kulturalnego, nie wykluczając działań pedagogicznych. A zatem, choć potencjał posiada każdy człowiek wewnątrz, to jego wykorzystanie lub zaniedbanie jest już uzależnione od czynników zewnętrznych. Kreatywność ujawnia się i prawidłowo rozwija dopiero w korzystnych warunkach¹². Twórcza aktywność ucznia, będąca działaniem niestereotypowym i prowadzącym do niecodziennych rozwiązań, powinna się stać podstawą edukacji, być elementem dostrzeganym i docenianym przez nauczycieli dzieci na każdym etapie kształcenia. Przez aktywność twórczą realizowaną w szczególny sposób w szkołach alternatywnych rozumie się chętnie podejmowaną działalność, przynoszącą zadowolenie, opartą na własnych pomysłach, świadomą celu, stymulowaną przez zadania zintegrowane z potrzebami jednostki¹³. Współcześnie coraz wyraźniej rysuje się potrzeba kształtowania u dzieci kreatywności, postawy twórczej, otwartości myślenia i rozwiązywania problemów w sposób nieszablonowy. Istotne jest, by nauczyciel potrafił ową samodzielność rozwijać i utrzymywać, by na dalszych etapach edukacji uczeń przejawiał inwencję, odczuwał potrzebę samodzielnego i twórczego działania. Nadrzędnym tu celem działalności pedagogicznej staje się przygotowanie dzieci do twórczego stylu życia¹⁴.

¹⁰ T. Husén, N. Postlethwaite, *Encyclopedia of Education*, Oxford 1985, s. 256.

¹¹ J. Kujawiński, *Kierowanie własną twórczą aktywnością w początkowym nauczaniu matematyki*, „Życie Szkoły” 1981, nr 4, s. 27–28.

¹² R. Gloton, C. Clero, *Twórcza aktywność dziecka*, WSiP, Warszawa 1988, s. 52–53.

¹³ D. Krzywoń, *Kraina kreatywności. Sposoby przeciwdziałania rutynie w pracy z dziećmi poprzez ekspresję twórczą i artystyczną*, Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, Sosnowiec 2008, s. 29.

¹⁴ A. Dąbek, *Psychologiczne podstawy twórczej aktywności dziecka*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej Zielona Góra 1988, s. 9.

W kształceniu nieszablonowym istotne jest stymulowanie dziecka do działań rozwijających je w różnych sferach życia. Praca ucznia pozbawiona ukierunkowania może być chaotyczna, niestała i nie nieść z sobą długotrwałych efektów w postaci indywidualnego rozwoju. Ważnym wydaje się w szkołach alternatywnych pobudzanie wśród uczniów ciekawości świata, chęci do działania i aktywności własnej. Twórczość ta wymaga stałej pracy, dzięki czemu może przynieść długotrwałe efekty, których skutki będą widoczne przez całe dalsze życie dziecka. Organizowanie warunków optymalnych do rozwijania aktywności dziecka, a także rozbudzanie jego działań twórczych spoczywa na nauczycielu. Sukces edukacyjny warunkowany jest doбором nowoczesnych metod i treści nauczania, opracowaniem ciekawych celów i interesujących zadań dla uczniów oraz uruchamianiem metod problemowych, gier i zabaw dydaktycznych. Uczniowie powinni także często uczestniczyć w wycieczkach, obcować ze sztuką i brać udział w wielu dyskusjach. Bardzo pożyteczne dla rozwoju uczniów jest dostarczanie jak najwięcej sytuacji, w których dziecko samo będzie mogło czegoś doświadczyć, zaobserwować, wyciągnąć wnioski, a tym samym uruchomić swoją kreatywność i stworzyć coś na podstawie zgromadzonego wcześniej materiału. Przedsiębiorczy nauczyciele powinni w swej pracy dydaktycznej postawić sobie za cel stymulowanie wrażliwości wzrokowej, słuchowej i dotykowej, rozwijanie spostrzegawczości, kształtowanie umiejętności świadomej obserwacji rzeczy, zjawisk, ludzi, stymulowanie umiejętności odkrywania, formułowania i rozumienia problemów, rozwijanie umiejętności koncentracji uwagi, stymulowanie i rozwijanie wyobraźni twórczej, kształtowanie operacji umysłowych: analizy, syntezy, uogólniania, kojarzenia, transformowania, przewidywania, stymulowanie i rozwijanie takich zdolności twórczych, jak płynność, giętkość i oryginalność myślenia oraz stymulowanie aktywności językowej.

E.P. Torrance opracował reguły współpracy nauczyciela z uczniami, który zmierza w organizowanym przez siebie nauczaniu ku rozwojowi kreatywnych działań swych wychowanków. Autor akcentuje następujące sposoby alternatywnej pracy z uczniami:

- doceniać myślenie twórcze, gdyż dzieci łatwiej i chętniej uczą się tego, co się u nich ceni;
- zachęcać do manipulowania rzeczami i przedmiotami, co jest podstawą ciekawości i innowacyjności;
- uwrażliwiać dzieci na bodźce pojawiające się w otoczeniu, dzięki czemu posiadą olbrzymią ilość informacji stanowiących konieczne tworzywo twórczości;
- bronić się przed wymuszeniem niezmiennych schematów – wolność, swoboda działania, szansa wyboru to istotne elementy aktywności twórczej;
- stymulować i wspomagać innowacyjne uczenie się przez dzieci, utrzymując dzięki temu ciekawość dziecięcą i chęć zdobywania wiedzy;
- tworzyć i utrzymywać twórczą atmosferę, pełną poczucia bezpieczeństwa, nieskrępowania, leżącą u podstaw elastycznego działania;
- kreować i stymulować wydarzenia wymagające twórczego działania;

- nauczać tolerancji wobec nieznanego dziecku idei i twórczych osobowości, co chroni kreatywne osoby przed uniformizacją ich samych, ich poglądów i działań;
- gwarantować dzieciom okresy zwiększonej aktywności oraz znacznego spokoju – dzięki temu można powiększać potencjał każdej jednostki – tej, która pragnie samotności i tej, której kreatywność wymaga obecności innych;
- utrzymywać zwyczaj pełnej realizacji pomysłów;
- być nauczycielem o otwartym umyśle, bo tylko wtedy istnieje możliwość rozwijania twórczej aktywności dzieci¹⁵.

Troska o rozwój postawy twórczej dziecka w ramach alternatywnego kształcenia opiera się o stworzenie określonych warunków i klimatu sprzyjającego prawidłowemu rozwojowi przy zastosowaniu właściwych zasad, metod i środków edukacyjnych. Ważne tu jest motywowanie do działania oraz systematyczne, a nie okazjonalne zachęcanie do podejmowania działań twórczych¹⁶.

Współczesny nauczyciel powinien przyjąć *a priori*, że każde dziecko ma w sobie potencjał twórczy. O tym jednak, czy wychowanek stanie się osobą twórczą, decyduje kilka czynników, m.in. inteligencja, czyli zdolność przetwarzania informacji, kontrolowania funkcji pamięci, percepcji i samego procesu uczenia się¹⁷. Kształtowanie samodzielności i kreatywności wśród wychowanków ma szansę wtedy, gdy nauczyciel posiada odpowiednie kompetencje, rzetelną wiedzę oraz zna każde dziecko, jego potrzeby, poziom umysłowy, zdolności, stan zdrowia, zainteresowania i temperament. Wychowawca powinien zatem odpowiednio ukierunkować dzieci energiczne, otwarte, pełne ekspresji lub zmotywować i pobudzić do tworzenia jednostki bierne. Za Z. Pietrasińskim warto przypomnieć kilka obowiązujących nauczycieli zasad pobudzania twórczych postaw uczniów. Wśród nich odnajdujemy następujące polecenia:

- doceniaj i ucz doceniać twórcze myślenie,
- unikaj sztywnych schematów,
- pobudzaj aktywność i wyciszaj,
- pobudzaj wrażliwość,
- popieraj wszechstronność i oryginalność,
- stwarzaj sytuacje wymagające twórczego myślenia,
- ucz tolerancji wobec innowacyjnych idei i pomysłów,
- wspomagaj realizację pomysłów odpowiednimi środkami¹⁸.

W alternatywnym procesie edukacyjnym ważnym zadaniem wychowawczym jest wydobycie z ucznia jego uzdolnień i pasji poprzez odpowiednie stymulowanie jego

¹⁵ B. Kurowska, *Stymulowanie aktywności twórczej dzieci w wieku przedszkolnym*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 2011, nr LXIV, s. 87.

¹⁶ E. Płóciennik, *Stymulowanie zdolności twórczych dziecka. Weryfikacja techniki obrazków dynamicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010, s. 40–41.

¹⁷ R. Fisher, *Uczymy jak myśleć*, WSiP, Warszawa 1999, s. 29.

¹⁸ Z. Pietrasiński, *Myślenie twórcze*, PZWS, Warszawa 1969, s. 136–137.

rozwoju w trakcie zorganizowanej dydaktyki. Pobudzając uczniów do działań kreatywnych, nauczyciel powinien wziąć pod uwagę następujące kwestie:

- 1) wyodrębnić zagadnienia do realizacji i ustalić najważniejsze cele zajęć, kładąc nacisk na podkreślenie czynności uczniów i ich zachowań, które określają czasowniki operacyjne, m.in. proponuje, wyjaśnia, układa, porównuje, wymyśla, projektuje, odkrywa, konstruuje, rozwiązuje;
- 2) zaplanować organizację nauczania z wykorzystaniem metod aktywnych oraz stworzyć warunki sprzyjające twórczości, tj. klimat swobody, bezpieczeństwa, różnorodne i zaskakujące pomoce dydaktyczne;
- 3) opracować problemy:
 - o dużym stopniu otwartości,
 - praktyczne (przewaga myślenia konkretno-obrazowego u dzieci w młodszym wieku szkolnym),
 - zintegrowane z potrzebami dziecka i środowiska,
 - ważne społecznie,
 - wszechstronnie aktywizujące uczniów (poznawcze, emocjonalne, sprawcze),
 - wymagające kooperacji;
- 4) kontrolować przebieg procesu powstawania rozwiązań – najbardziej oryginalne pomysły pojawiają się po wyczerpaniu tych oczywistych;
- 5) ocenić „produkty” uzyskane przez uczniów i wyróżnić te najciekawsze, nie krytykując pozostałych¹⁹.

Wychowanie alternatywne stanowi jedną z wielu dróg umożliwiającą pełne i kompetentne funkcjonowanie dziecka na kolejnych etapach jego życia, które nierzadko pogrążone jest w chaosie nacechowanym wieloma sprzecznościami. Formowanie postawy twórczej generuje niezbędne warunki do uczenia się, przyczynia się do przełamywania schematów w myśleniu i działaniu, sprzyja realizacji pomysłów oraz pobudza ciekawość poznawczą małego artysty. Rolę mentora i osoby życzliwej dziecku ma przejąć nauczyciel, który pobudza jego dyspozycje do działań twórczych²⁰.

Dzieci i młodzież ucząca się w szkole potrzebują relacji z nauczycielem, która zapewni im pewną stabilność i oparcie. Nauczyciel pozwalający na wiele uczniom i będący w wielu sytuacjach życia szkolnego obojętnym na potrzeby wychowanków i wymagania środowiska szkolnego nie wprowadzi uczniów w obszar systematycznie podejmowanych przez nich działań twórczych. Wychowawca musi mieć koncepcję kształcenia dostosowaną do możliwości i potrzeb osób uczących się, zachowując przy tym dyscyplinę i porządek. Młode pokolenie wymaga od szkoły nowatorskiego podejścia do spraw edukacji. Młodzi lepiej reagują na wszystko co nowoczesne, świeże i inne. Skostniałość oświaty nie jest atrakcją i bodźcem do podejmowania wysiłku zdobywania wiedzy i umiejętności przez uczniów. J. Bauer pisze w swojej pracy,

¹⁹ R. Stawinoga, *Aktywność twórcza we współczesnej edukacji*, „Nowa Szkoła” 2002, nr 3, s. 30.

²⁰ M. Małek, *Rozwijanie zdolności twórczych*, „Bliżej Przedszkola” 2008, nr 1, s. 66.

iż osoby odpowiedzialne za rozwój dzieci i młodzieży powinny zwracać szczególną uwagę na wzmocnienie w nich takich cech, jak:

- entuzjazm, kreatywność,
- zaradność, gotowość niesienia pomocy, krytyczne myślenie, pracowitość,
- wytrwałość, tężyznę fizyczną
- nieprzekupność, umiejętność rozwiązywania konfliktów, empatię, uczciwość²¹.

Prowadząc zajęcia dydaktyczne w formie indywidualnej z uczniami będącymi w różnym wieku, spostrzegłem pewną zależność. Mianowicie szczególnie z dobrą reakcją ze strony odbiorców kształcenia spotykałem się wówczas, gdy kierowałem się podczas zajęć wrażliwością na ich potrzeby i prośby. Najczęściej wiązało się to z włączeniem w proces dydaktyczny alternatywnych form pracy. Lekcje stawały się dzięki temu ciekawsze i bardziej zajmujące. Również efekty kształcenia były wtedy bardziej dostrzegalne. Alternatywne nauczanie, w moim przypadku, wymagało niekiedy zastosowania pewnych nowych elementów do współpracy z uczniem, by móc zauważyć jego pobudzenie, entuzjazm i więcej sił do pracy umysłowej. Ważnym punktem na drodze wprowadzania metod alternatywnych w nauczaniu jest diagnozowanie ucznia – jego potrzeb, zdolności i trudności, jakie ujawnia on w szkole. Rozpoznanie możliwości uczącego się pomaga nauczycielowi w doborze odpowiednich strategii pracy pedagogicznej i pozwala na uniknięcie typowych błędów na tym polu. Dobór właściwych form pracy z uczniem niejednokrotnie wykracza poza proponowane w szkole tradycyjnej metody nauczania i domaga się od wychowawcy uruchomienia twórczego i alternatywnego podejścia.

Zakończenie

Edukacja alternatywna ma na celu wspieranie rozwoju indywidualnego ucznia, który ukierunkowany wewnętrznie jest najważniejszą właściwością natury ludzkiej. *Indywidualny rozwój* można rozumieć różnie. Między innymi jako proces prowadzący do indywidualizacji jednostki jako osoby, a więc do takiej konfiguracji cech, które decydują o jej odrębności od innych jednostek. W sytuacji, gdzie odrębność ta staje się składnikiem samowiedzy podmiotu i akceptacji, możemy mówić o uświadomionej tożsamości osobowej danej jednostki. Tożsamość zaś osobowa nie jest jakimś stanem *constans*, ale układem dynamicznym, kształtującym się w długim procesie autokreacyjnym, edukacyjnym i samoedukacyjnym – w fazach dzieciństwa, młodości i wczesnej dorosłości. Alternatywność nauczania opiera się między innymi na osobie nauczyciela, którego zadaniem jest stworzenie dziecku optymalnie wielu bezpiecznych i zróżnicowanych okazji do stawania się inicjatorem, uczestnikiem, sprawcą działań (samodzielnie i we współpracy z innymi), doświadczania przyjemności z podejmowa-

²¹ J. Bauer, *Co z tą szkołą? Siedem perspektyw dla uczniów, nauczycieli i rodziców*, Wydawnictwo Dobra Literatura, Słupsk 2015, s. 22.

nego działania, radzenia sobie z porażkami, a także czerpania satysfakcji z własnych działań, tak w świecie realnym, jak fantazji i zabawy. Dzięki takim doświadczeniom dziecko ma nauczyć się wrażliwości na własne potrzeby, gotowości do stawiania sobie celów i odwagi w ich realizacji. Istotnym jednak elementem procesu wychowawczego jest uwrażliwienie na potrzeby i pragnienia innych ludzi oraz rozumienie i respektowanie punktów widzenia innych. Dziecko rozwija się intensywnie zarówno pod względem fizycznym, jak i psychicznym i bardzo ważne jest dostosowywanie zadań stawianych przed dzieckiem do etapu jego rozwoju – by nie były ani zbyt łatwe, co jest marnowaniem potencjału, ani zbyt trudne, co może rodzić frustrację i być przyczyną osłabienia wiary w siebie. Oczywiście można dostosować program i wymagania do dzieci. Jednakże każde dziecko rozwija się w swoim indywidualnym tempie, często niezgodnym z ogólnymi założeniami. Funkcją wychowawców jest zauważać takie indywidualne różnice i wraz z nimi dostosowywać wymagania do dziecka. Kierowanie się w nauczaniu wiedzą na temat prawidłowości i tempa rozwoju motorycznego i psychicznego dziecka jest niezbędne do stworzenia właściwego programu, na podstawie którego można rozwijać aktywność wychowanka. Niestety, niedostosowanie nauczyciela, rodzica, dorosłego na tym polu może nieść wiele negatywnych skutków lub być zmarnowaną okazją dla właściwego rozwoju ucznia.

Bibliografia

- Bauer J., *Co z tą szkołą? Siedem perspektyw dla uczniów, nauczycieli i rodziców*, Wydawnictwo Dobra Literatura, Słupsk 2015.
- Dąbek A., *Psychologiczne podstawy twórczej aktywności dziecka*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej Zielona Góra 1988.
- Fisher R., *Uczymy jak myśleć*, WSiP, Warszawa 1999.
- Gloton R., Clero C., *Twórcza aktywność dziecka*, WSiP, Warszawa 1988.
- Husén T., Postlethwaite N., *Encyclopedia of Education*, Oxford 1985.
- Koniec tradycyjnej szkoły – Unschooling po polsku*, http://weekend.gazeta.pl/weekend/1,152121,17770791,Koniec_tradycyjnej_szkoły_Unschooling_po_polsku_.html [dostęp: 8.12.2022].
- Korczak J., *Jak kochać dziecko. Prawo dziecka do szacunku*, Instytut Książki, Warszawa 2012.
- Krzywoń D., *Kraina kreatywności. Sposoby przeciwdziałania rutynie w pracy z dziećmi poprzez ekspresję twórczą i artystyczną*, Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, Sosnowiec 2008.
- Kujawiński J., *Kierowanie własną twórczą aktywnością w początkowym nauczaniu matematyki*, „Życie Szkoły” 1981, nr 4.
- Kurowska B., *Stymulowanie aktywności twórczej dzieci w wieku przedszkolnym*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 2011, nr LXIV.

- Małek M., *Rozwijanie zdolności twórczych*, „Bliżej Przedszkola” 2008, nr 1.
- Milerski B., Śliwerski B., *Leksykon PWN „Pedagogika”*, Warszawa 2000.
- Nalaskowski A., *Obsesja alternatyw?*, „Terazniejszość – Człowiek – Edukacja” 2001, nr 4.
- Nowakowska-Siuta R., *Recenzja: Zbyszko Melosik, Bogusław Śliwerski (red. naukowa). Edukacja alternatywna w XXI wieku, Kraków 2010, ss. 646*, „Ruch Pedagogiczny” 2011, nr 3–4.
- Pietrasiniński Z., *Myslenie twórcze*, PZWS, Warszawa 1969.
- Płóciennik E., *Stymulowanie zdolności twórczych dziecka. Weryfikacja techniki obrazów dynamicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010.
- Sementowicz H., *Freinet w Polsce*, WSiP, Warszawa 1998.
- Stawinoga R., *Aktywność twórcza we współczesnej edukacji*, „Nowa Szkoła” 2002, nr 3.
- Szmidt K.J., *Pedagogika twórczości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2007.
- Śliwerski B., *O nowym modelu szkoły alternatywnej*, 2011, <http://cms2.wsp.crowley.pl/les/Boguslaw%20Sliverski%20Nowa%20szkola%20alternatywna> [dostęp: 8.12.2022].
- Zamojska E., *Alternatywność i innowacyjność w edukacji współczesnej – na przykładzie Czech*, „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja” 2012, nr 1.

Alternative teaching in the modern model of education

Abstract: In the progressive model subject teachings of contents are integrated, and the teacher is keeping active pupils which by experiencing will get to know world and oneself company. Pupils are learning also to organize their process of the knowledge acquisition and the ability, and motivated inwardly are seeking interesting learning techniques independently. In the alternative teaching the pressure is being put on the cooperation and experiments conducted also apart from the school. The optionality of the teaching is relying among others on the person of the teacher, of which creating many safe and diversified chances for the child in an optimal way for becoming initiator, participant, perpetrator is a task of action (independently and in collaboration with other), of experiencing pleasure from taken action, dealing defeats with, as well as deriving satisfaction from own action, this way in the real world, like of the fantasy and the play. Thanks so for experience the child is supposed to learn the sensitivity for own purposes, readinesses to put purposes and the courage for oneself in their realization.

Keywords: alternative education, different teaching, creative attitude

About the Author

Jan Czechowski – Doctor of Social Sciences (Jagiellonian University, 2006). Assistant professor at the Małopolska State University of captain W. Pilecki in Oświęcim. Lecturer at the Higher School of Security based in Poznań – Faculty of Social Studies in Gliwice and Jaworzno. Lecturer at the Tarnów University of Applied Sciences. Author of 63 works (monographs, collective works, articles in peer-reviewed journals).